

Papp István

ÍRÓK, ÜGYNÖKÖK, TARTÓTISZTEK

Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990, I–II.* Noran Könyvesház, Budapest, 2012, 1112+1136 oldal, 9999 Ft

Az állambiztonsági iratok nyilvánosságáért küzdőknek rossz hírt jelent Szőnyi Tamás vaskos, sőt talán nem túlzás kijelenteni, hogy gigantikus könyve. Léte önmagában szemléletes és cáfolhatatlan bizonyíték: a jelenleg megismerhető és nyilvános papírtengerből is bőségesen elő lehet bányászni a közelmúltra vonatkozó fontos információkat. Sőt talán még veszedelmesebb kihívás ez, mint másfajta megközelítések. Éppen az információk sokasága miatt nehéz meghúzni a vonalat, megtalálni a mértéket, hogy mi az elegendő és mi a túlzás az állambiztonsági szolgálatok, a magyar politikai rendőrség Kádár-korszakbeli történetének bemutatásában.

Szőnyi Tamás nagyon nehéz, többszörösen összetett téma feldolgozására és bemutatására tett kísérletet. Az irodalmi élet és az állambiztonság kapcsolatrendszerét vizsgálta, vagyis azt: miként korlátozta, akadályozta a politikai rendőrség a művészi közlés szabadságát. Ebben a megközelítésben kiemelt szerep jutott azoknak a különböző státusú hálózati személyeknek (közkeletű nevükön ügynököknek), akik jelentéseikkel és cselekedeteikkel megbízóikat szolgálták. Annak, aki ehhez a témához nyúl, két területen is nagyon komoly és alapos ismeretekkel kell rendelkeznie. Mind az állambiztonsági szolgálatok működését, módszereit, nyelvezetét és gyakorlatát, mind pedig az irodalmi élet különböző irányzatait, folyóiratait és alkotóit alaposan kell ismernie, ha nem akar eltévedni a jelentések sűrű erdejében.

A könyv szerzője korábban már bizonyosságot tett az állambiztonsági források terén való jártasságáról, amikor a magyar könnyűzenei élet titkosszolgálati megfigyelését dolgozta fel. Viszont nem vagy legfeljebb érintőlegesen foglalkozott az irodalmi élettel. Ezt a komoly hátrányt szemmel láthatóan igyekezett ledolgozni, a lábjegyzetek tanúsága szerint roppant mennyiségű szak- és szépirodalmi, valamint sajtóanyagot böngészett át. Kérdéses, hogy a hat évig tartó anyaggyűjtés és szövegírás során, amikor újságírói hivatását is gyakorolta, mennyire voltak ideálisak a körülmények a tekintélyes mennyiségű ismeretanyag leülepedésére, szervesülésére.

Miért olyan érdekes a magyar irodalom története az 1956 és 1990 közötti időszakban? Miért izgatja mindmáig az értelmiségi közvéleményt egy-egy bezúzott vers, elkobzott lapszám, ki nem adott regény, szamizdatban közölt esszé sorsa? Nem csupán a személyes érintettségről, emlékek felidézéséről van szó, hanem arról, hogy a politikai többszólamúság hiányából adódóan az irodalom politika-pótlék szerepet játszott. Ez nem csupán azért volt így, mert a magyar literatúrában mindig is felbukkantak a közéleti kérdésekkel foglalkozó alkotók, hanem azért is, mert a Rákosi-korszaktól fokozatosan távolodó Ká-

dár-érában egyre jobban lehetőség nyílt az irodalmi köntösbe burkolt politikai mondanivaló kifejtésére. Persze mindez erősen viszonylagos, pontosabb, ha úgy fogalmazunk, hogy az írók és költők művészi kifejezőeszközeik révén valamivel jobban tükrözhettek politikai álláspontokat, mint a közélet más területein jelen lévők.

Az állambiztonságot 1956 előtt a totális elhárítás vezérelte, vagyis az állandó ellen-ségkeresés és megtorlás. A forradalom leverése után a kemény repressziót fokozatosan a szemmel tartás, a manipulálás és a kifinomultabb eszközökkel való fellépés váltotta fel. Mindkét megközelítésben kiemelt szerepet játszott az irodalmi élet ellenőrzése. Ennek a mechanizmusát több alkalommal is egyértelműen és világosan rajzolta meg Szőnyi Tamás. Az íróársadalom 1956 utáni konszolidációját jellemezve mutat rá, hogy ebben az időszakban is a „titkos úton szerzett információk nemcsak a nyomozó hatóság, hanem a kultúrpolitikai adminisztráció munkáját is segítették” (I. kötet, 194). A későbbiekben pedig logikusan és közérthetően magyarázza el a szerző, hogy miért vált az irodalmi élet az állambiztonsági szolgálatok számára kiemelt területté: „Irodalmi irányzatok politikai irányzatokká fejlődhetnek, a pódium pedig alkalom a szabad beszédre. Aki ilyesmin gondolkodik, annak érdemes utánanézni – ilyenkor jó eséllyel előzményeket is találhat-nak” (II. kötet, 945).

Általában egy könyv értékét nem a hossza vagy a rövidege határozza meg. A kritikai értékelés során leginkább a szöveg túlírt vagy éppen összecsapott voltáról szokás értekezni. Szőnyi alkotása kapcsán azonban nem megkerülhető kérdés: megért-e a címben jelzett téma jóval több mint 2000 oldalt? Bizonyára kevesen lesznek, akik egyfolytában, együltőhelyben olvassák végig a munkát. A bőségesen idézett állambiztonsági szövegek befogadása önmagában is komoly szellemi erőfeszítést kíván. Ha a szerző szándékait kívánjuk megérteni, akkor valószínűleg az lehetett a kiindulópont, hogy minden író, költőt és önálló irányzatot átfogó értékelést kívánt adni. Saját maga is leírja, hogy esztétikai szempontokkal nem foglalkozott, nem súlyozta az egyes alkotókat és műveket, csupán az vezérelte, hogy az állambiztonság kit és mit tartott veszélyesnek. Ez a fajta megközelítés egyfelől igen dicséretes, mivel a vizsgálat tárgyától a lehető legnagyobb mértékben távol tartja az ízlésbeli szempontokat, ellen- és rokonszenveket. Így egyaránt olvashatunk vidéki folyóiratoktól, katolikus költőkről, népiekről és az Újhold szerzőiről, nyilvánvalóan szerény tehetséggel megáldott bökversírókról és kiemelkedő képességű alkotókról is. Ugyanakkor mégiscsak ott motoszkál a kritikusban a kérdés: nem lett volna-e szerencsésebb az anyag súlyozása, rövidítése, megvágása.

Erre a kérdésre két válasz adható, s ezek jelentősen eltérnek egymástól abból a szempontból, hogy kiket tartunk lehetséges olvasóknak. Mivel a könyv iránt érdeklődők legnagyobb számban az egykori és jelenkori írók, költők és családtagjaik közül kerülnek ki, számukra minden bizonnyal fontos, hogy az egyes fejezetekben mindenki megtalálja saját magát, édesapját, főnökét, szerkesztőjét, vélt és valós besúgóját. A mű legtöbb fejezete önálló tanulmányként is olvasható, az előre- és visszautalások lehetővé teszik, hogy egy-egy alkotó vagy éppen ügynök korábbi vagy későbbi sorsa megismerhető legyen. A kortársak bizonyára nagy érdeklődéssel olvassák majd, hogy ki is volt ügynök egy-egy folyóirat szerkesztőségében, kiadóban vagy baráti társaságban. Szőnyi Tamás

elementáris kíváncsiságot elégít ki, s a jelenleg elérhető teljesség révén egyben legendákat is cáfol. Leginkább azzal, hogy az ügynökök döntő többsége az irodalmi élet másod- vagy harmadvonalából való, hogy az ügymond nagy nevek nem kerültek be ebbe a körbe. Aki Illyés Gyula, Déry Tibor, Weöres Sándor, Konrád György vagy Csoóri Sándor korszakbeli életére, a politikai hatalomhoz való viszonyára kíváncsi, közel sem kaphat teljes képet a kötetből. Ez nem a szerző hibája, legfeljebb azok csalódhatnak, akik úgy vélik, az állambiztonsági iratanyag minden kérdésre választ adhat.

Másfelől a *Titkos írásnak* akadnak majd nem kortárs olvasói is, az idő múltával remélhetőleg egyre többen. Számukra néhol hosszúnak tűnhet a szöveg, egy idő után ismerős az ügynökök viselkedése és a politikai rendőrség módszerei is. Az 1970–80-as évekre kialakulnak az ügyek típusai is, s néhány nagyobb botrányt leszámítva csendes oppozícióval, a hatalommal való hosszas alkudozással vagy szűk körben való illegális ellenzéki tevékenységgel találkozik a könyv olvasója. Számukra – s ebbe a csoportba tartozik e sorok írója is – a kevesebb több lett volna, egy jobban megvágott, feszelesebb szöveg többet mondott volna az irodalom és az állambiztonság viszonyáról. Az idő múlásával a nem kortárs olvasók számára egyre kevésbé lesz kitüntetett szereplő a politikai rendőrség, s valószínűleg egy elemnek tűnik majd az irodalmi életet befolyásoló tényezők sorában. Szőnyei Tamás könyvét olvasva mi sem juthatunk más eredményre: a belügy munkatársai és a nekik dolgozó ügynökök csupán egy-egy szemét jelentették az irodalmi életet átfigó diktatúra láncán.

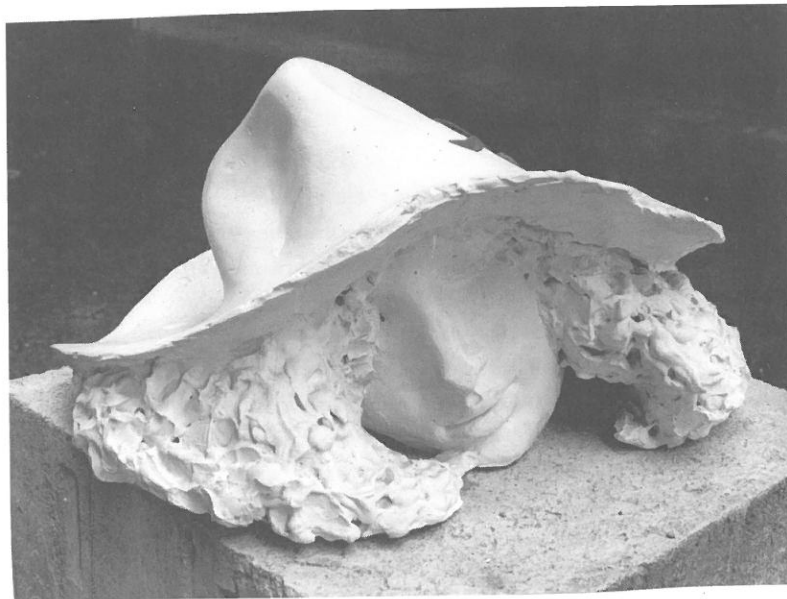
A klasszikus irodalmi műfajok közül feltehetően az eposz nyerte el leginkább Szőnyei Tamás tetszését. Ez nem csupán abban mutatkozik meg, hogy az egyes nagyobb korszakokat tárgyaló, átfogó jelentéseket „enumeráció” elnevezéssel illette, hanem a gondos szerkezeti felépítésben is. A szerző munkáját fiktív jelentésekkel kezdi és zárja, amelyek a század első felének, illetve rendszerváltás utáni időszaknak az íróihoz és eseményeihez kapcsolódnak. Ezek közül a bevezető jelentések a jobbak, élvezetesebbek, sőt a valószínűbbek is. Olyannyira, hogy a szárszói konferenciáról szóló fiktív jelentés néhány ponton meg is egyezik azzal a szöveggel, amit a recenzens talált egy korabeli rendőrségi besúgó dossziéjában. Bár a csendőrség inkább kommunisták után szimatolt a népiek körében, végsősoron általában is gyanús társaságnak találta őket. Ezért a meglátásért elismerés illeti Szőnyeit.

A szerző által tárgyalt történet 1956 után kezdődik, bár már 1945-től fogva vannak jelentések az irodalmi életről. Ezek viszont eléggé hézagosak, így indokolt későbbi időpontra tenni a kezdőpontot. Ugyanakkor a forradalom leverése utáni időszakban csak érintőlegesen említetnek meg az íróperek, holott ekkoriban sokkal inkább ezek jellemezték az állambiztonság és az írók kapcsolatát, mint a megfigyelések. Bár érthető, hogy Szőnyei Tamás nem mutatja be részletesen a szakirodalomban már jól feltárt eseményeket, ettől függetlenül egyértelművé kellett volna tenni, ebben az időszakban az ügynöki munka erősen alárendelt szerepet játszott a közvetlen megtorláshoz képest.

A könyv fejezetei hasonló munkamódszerrel készültek: a szerző elsősorban az ügynökök dossziéit dolgozta fel, a legfontosabb jelentéseket kiemelte, az ezekben található információkat kiegészítette. Bár nehéz és szubjektív a választás, de vannak olyan irány-

A méltató megállapítások ellenére sem hallgathatja el a recenzens, hogy a szerző sajnálatos módon éppen az állambiztonsági munkához kötődő fogalmak között nem mozog teljes biztonsággal. Így például több alkalommal is hiányzó F-, azaz figyelő dossziéről beszél, amelyet a „veszélyes, ellenséges személyekre” nyitottak. Egy idő múlva viszont Szőnyei Tamás maga is leírja, hogy ezeket a dossziékat vagy megsemmisítették, vagy pedig irattárba kerülve O-dossziékként éltek tovább. Tehát F-dossziék nem is lehetnek a Történeti Levéltárban, azonban az erre vonatkozó megjegyzéseket egységesíteni kellett volna. Sajnos az ún. „operatív nyilvántartó kartonrendszer”-ből és a hálózati kartonokról leolvasható információk is több alkalommal tévesen, pontatlanul szerepelnek a műben. Egy esetben pedig két ügynököt, „Dávid”-ot és „Dávid Mátyás”-t azonosnak vett Szőnyei (I. kötet, 105), holott két különböző személyről van szó. Így egyikük kiléte homályban maradt, míg a másik esetén olyan jelentéseket is neki tulajdonít, amelyeket nem ő adott. Bár a kötet terjedelme igen vaskos és további bővítés indokolatlannak tűnik, még mindig maradtak elvarratlan szálak. Elég Keresztury Dezső vagy Kovács Imre személyi, illetve kutató dossziéira utalnunk, amelyek értékes információkkal szolgálhattak volna.

Summázva az eddigieket, úgy vélem, a rendelkezésre álló időt és lehetőségeket alapul véve Szőnyei Tamás derekas munkát végzett. Bár a *Titkos írás* elsősorban a roppant oldalszám miatt óhatatlanul jó néhány hibát foglal magában, a feltárt anyag mennyisége, az alapvetően tárgyilagos és távolságtartó stílus miatt mégis leszögezhetjük: fontos könyv született. Részben a történettudomány, részben az irodalomtörténet feladata, hogy válassz adjon a műben fel nem kérdésekre, és a továbbvige a ki nem bontott lehetőségeket.

Kalap alatt / Zsófi (1976, gipsz)